

FATABUREN 1967

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1967

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1967

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson

Redigerad av Ernst-Folke Lindberg

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Ivar Hægströms Tryckeri AB 1967

Pärmens färgbild: Hagaberg på Svartsjölandets sydligaste udde. Detalj från målning av Emil Wallenstråle 1887. På den högra villans balkong står v. häradshövd. Eugène Westin, som bodde här på sommarnöje. Stället äges nu av hans barnbarn. Tavlan tillhör fil. dr Hans Hansson och hans maka Ingrid, född Westin.

Sägner och folktro kring pesten

Man har ansett, att den pandemi som under åren 1343—1354 hemsökte gamla världen är den största katastrof som hittills drabbat mänskligheten. Inalles torde omkring 50 miljoner människor ha dött av pest under dessa år, dvs. omkring 25 % av den dåvarande befolkningen. I vårt land anses en tredjedel av invånarna ha omkommit; Norge drabbades av många uppgifter att döma ännu hårdare.¹ Och 1349—50 års digerdöd, svarta död och stora död som hemsökelsen betecknande nog kallats, var inte pestens enda uppträdande i vårt land. Svåra pestepidemier hemsökte sålunda Norden åren 1356, 1359—60, 1370—71, 1379, 1390, 1392, 1439, 1495, 1548—49, 1565—66, 1572, 1576, 1580, 1603, 1623 (då enbart i Stockholm 20.000 människor avled), 1629—30, 1638, 1653, 1657 och 1710—11. Under 1710-talet dog av Stockholms då till ungefär 60.000 uppgående befolkning 23.000 människor i pest, och i hela landet torde minst 100.000 sjuka ha dött eller ungefär 15 % av invånarantalet.² Detta var emellertid pestens sista uppblossande i Sverige. Tyfus, kolera, dysenteri och fältsjuka skulle emellertid under ytterligare 150 år gastkrama vårt land och hålla skräcken för farsoter vid liv.

Det är uppenbart, att hemsökelse av detta ofattbara slag, då hela sock-

nar och härader lades öde och liken staplades i en mängd som gjorde det omöjligt att ens begrava dem, skulle göra ett outplånligt intryck på de överlevande. Svälten, trångboddheten, avsaknaden av den mest elementära hygien, bristen på läkare och medicinska hjälpmedel, stanken från de sjuka och döda, den absoluta hopplösheten, allt detta måste ha skapat en förtvivlan utan gräns. De av oss som minns den sista stora pandemien, spanska sjukan 1918, då kyrkklockorna ständigt ringde själaringning, då sjuka och döende låg i snart sagt vart hus, och dussinet gravar fylldes var söndag vid kyrkorna runt om i landet, de kanske kan ana något av den domedagsstämning som i pesttider rådde ute i bygderna. Och ändock dog i spanska sjukan endast 34.500 människor på en befolkning på 5½ million³; 1710 års epidemi hade 20 gånger, digerdöden 40—50 gånger så hög dödsprocent.

Följande skildring bygger på material, som i huvudsak hämtats från Folkminnessamlingen vid Nordiska museet.⁴

Då pesten väntades.

Redan före digerdöden hade pesten härjat i Norden.⁵ Trots detta torde 1349 års pestkatastrof ha drabbat ett folk som sannolikt var helt oförberett på hemsökelse av denna otroliga om-

fattning. Efter hand lärde man sig emellertid — trodde man — att av tecken och tydor utläsa vad som komma skulle. — Blossade pesten ej upp på våren, ansåg man sig kunna vara ganska säkra om att slippa sjukdomen det året.⁶ Var det ont om svamp och gräshoppor men gott om flugor, inbillade man sig, att bygden snart skulle komma att plågas av pest.⁷ Visade skogen upp osedvanligt många torkade enbuskar eller fanns det särskilt gott om mullvadar, var detta också ett dåligt omen.⁸ Blodregn var ett ont jär-tecken.⁹

Dessa märken föreligger emellertid blott från enstaka orter. Från Bohuslän, Dalsland och Halland finns dock ett flertal uppteckningar, som visar att man där trott, att pesten färgar ett i fria luften upphängt fläskstycke svart. »Digerdöden kom ur luften från Norge. Och det var så fullt i luften av pest, så att när de hängde upp fläksvålar, så blev de svarta som kol.»¹⁰ Man tycks också av flera uppteckningar att döma ha använt fläskstycken för att dra till sig pesten och därigenom hindra den att angripa människor. »Fläskstyckena hängde de på gärdesgårdarna, när pesten gick, och de blev svarta, för pesten samlade sej på dem. De räddades genom det», berättas från Forshälla i Västergötland.¹¹

För att skydda sig mot den annalkande pesten drog familjer och ibland hela byalag till skogs eller isolerade sig på annat sätt.¹² På sina håll spärades vägarna.¹³ Där socken- eller häradsgården utgjordes av en å, förbjöd man mångenstädes all trafik över vatten. Pesten ansågs nämligen ej kunna ta sig över rinnande vatten.¹⁴ En vitt

spridd sägen berättar sålunda, att pesten ropade från andra stranden och begärde rodd, och att då den som hörsammade kallelsen sparades till livet eller fick en lätt död. I Söndrum i Halland var invånarna förbjudna att passera Mellbyån. »Men varje söndag predikade prästen vid ån, och åhörarna sutto vid brädden av strömmen på båda sidor utan att därför smitta varandra.»¹⁵

Jämte dessa efter vårt sätt att se mer rationella försök att skydda sig mot pesten, vidtogs en hel rad magiska åtgärder avsedda att hindra farsotens framfart. Sålunda tände man gnideld¹⁶, som sedan distribuerades inom byalaget.¹⁷ Att detta var en vanlig företeelse under epidemier framgår av att landshövdingeämbetet i Jönköpings län i en kungörelse av den 13 augusti 1764 förbjöd gnideldens kringbärande. I Tun i Västergötland skaffade man sig gnideld genom att med en krokig ekgren borra i kyrkdörren; askan från elden skulle man strö på de sjuka.¹⁸ Även vanlig eld har använts i avvärjande syfte. I en uppteckning från Harestad, Bohuslän, heter det: »På Flateby gårde är en plats, som jag vill minnas kallas Djävulsfladen eller något ditåt. Där hade man vid digerdödens framfart här i länet tänt ett bål tvärs över vägen i tro att därmed hindra sjukdomens spridning. Eld att tända bålet med togs från Harestads kyrka.»¹⁹ Även denna sed har i tid och rum en vidsträckt spridning.

Det samma kan sägas om seden att i rågångar och gränslinjer gräva ner levande människor eller djur. »De lockade ner ett barn i en grop, som de hade grävt på sockengården, och begravde barnet levande för att diger-

döden inte skulle över den gränsen.»²⁰ Samma uppgifter finns från Norra Kedum och från Eriksberg i Västergötland samt från Tännö i Småland.²¹ Seden är känd även i Danmark²² och Norge²³. Från Holmestads socken i Västergötland berättas, att man »grävde ner levande djur utmed råmärkena; det skulle vara harar eller harungar.»²⁴

Pesten personifierad.

Folktanken har ofta personifierat sjukdomarna. Detta har i all synnerhet varit fallet med de förhärjande epidemiska sjukdomarna: frossa, nervfeber, kolera, blodsot och pest, vilka allt sedan antiken trots uppträda i de mest skiftande gestalter. Enligt nordisk folktro har pesten både visat sig i gestalt av människa, djur eller föremål och uppfattats som ett osynligt väsen. Som människa har pesten trots uppträda som man, pojke, kvinna, flicka och allra vanligast som pojke och flicka, den förra med räfsa och den senare med sop.

»I den tiden, då digerdöden gick, hade de kardegille i Dalabygget mot gränsen mellan Tönnersjö och Eldsberga. Då fick bonden se en ryttare som kom och red på en häst, som bara hade tre ben, och då förstod han med ens, vad de hade att vänta, så att han gick in och sade till. Och de dog allihop, både käringarna och bonden, men ett litet barn, som var ett år, levde över.»²⁵ Vid Isums i Atlingbo på Gotland visade sig pesten som en herre som bad en bonde att få åka ett stycke och på det viset slank in i en by, där invånarna gjort så »många konster, att han annars inte kommit dit».²⁶

»Straxt norr om Åsele mosse låg förr en liten mosshåla, som de kallade Gule mosse. När digerdöden kom, så kom den västerifrån och hade nått Falköping. Den föregicks av en man som var klädd i gult. När han kom till mossen slogo de ihjäl honom och stoppade ner honom i Gule mosse.»²⁷

»Då en gång Träskur, bonden vid Träska, låg utanför Härne och fiskade, kom en man till honom på lösa vattnet och bad honom att bli förd i land. 'Vad är du för en man?', frågade Träskur. — 'Jag är utsänder med pesten!', svarade denne. 'Nå, slipper jag då sjukan, om jag förer dig i land?', frågade bonden vidare. 'Du kan själv se på längdi! Du är själv den förste!', svarade pestmannen, som därmed försvann. Men andra dagen var Träskur död i pesten, den förste pestdöde på Fårö.»²⁸ — »Likaså kom pesten med en båt till Ormsö. Först alldeles nära stranden märkte folket närvaron av den grå mannen. Denne hoppade genast i land och gick in i byn Förby, där sjukdomen snart bröt ut.»²⁹

Till Dagö kom pesten i gestalt av en »liten gosse av tre fots höjd i grå rock, som var tillskuren som en herrskapsdräkt, och med trekantig hatt». Då de pestdöda fördes till kyrkogården, såg man pojken i den trekantiga hatten löpa omkring på fälten vid vägen och hoppa och dansa.³⁰ I Fjälkestads socken i Skåne kom pesten också i gestalt av en liten pojke,³¹ så även i Västra Fågelviks socken i Värmland.³²

I Estlands svenskbygder, speciellt då på Runö, Rågö och Ormsö, uppträdde pesten i gestalt av en gråklädd man beväpnad med en käpp eller ett spjut, med vilket han vidrörde dem

som skulle dö.³³ I Korsberga i Väster-götland uppträdde under pesten 1710 en pojke, som gick omkring i stugorna och slog de hemmavarande, varvid hans hand blev alldeles blodig. De slagna dog sedan av pest.³⁴ I Fagerhult i Skåne skulle under digerdöden en ande ha gått omkring och »prickat» folk, vilka sedan dog i pesten.³⁵ Föreställningarna att pesten drabbade den som på ett dylikt övernaturligt sätt hade stuckits av ett spjut eller en stav, är mycket gamla. Redan i Iliaden³⁶ talas om att Apollon sköt pestpilar mot akajerna, och Gamla Testamentet berättar på flera ställen om att en Herrens ängel slog folket med svärd, så att de drabbades av pest.³⁷ Under pesten i Rom 680 e.Kr. gick enligt Paulus Diakonus en ängel och stack genom husdörrarna med ett spjut, och där dog sedan ofelbart någon i pesten dagen därpå.³⁸

På Sollerön i Dalarna uppträdde pesten som Pästilänta, en vacker kulla som gick omkring och strödde »grannlåt» omkring sig och dansade med ungdomen. Alla som vidrörde grannlåten eller dansade med Pästilänta dog i pesten.³⁹ I Köla i Värmland uppträdde pesten som en gammal, lutande, jordgrå, simpelt klädd kvinna, som vandrade vägarna fram. Hon hade alltid brått, men stannade hon vid någon gård, dog alltid någon i det huset.⁴⁰ I Lena i Uppland fann en gumma i Lenabergs by i en lång-halmskärve »en underlig liten männi-skoliknande varelse, en flicka så liten som en docka. Den lilla, som kunde både tala och gå, frågade, om hon kunde få stanna över natten. Innan den lilla nästa morgon gav sig iväg, sade hon till gumman: 'Efter ni varit

snälla mot mig här i gården, slipper ni dö, utan ni ska få leva!' Och just den gumman på Lenaberg var den enda inom Lena socken som fick överleva digerdöden.»⁴¹

Oftast personifierades emellertid pesten i Norden som två vandrande barn, en pojke med räfsa och en flicka med sop. Medan uppgifterna om övriga mänskliga personifikationer är ganska fåtaliga, är uppteckningarna rörande de båda pestbarnen många och spridda över hela landet ända upp till Medelpad och Jämtland. Verkligheten bakom de båda vandrande pestbarnen är ju också mera påtaglig än vid övriga personifikationer. Pesten torde nämligen ofta spritts just genom hemlösa tiggarbarn som vandrade från ort till annan och »bad om», och av dylika fanns det i gamla tider mer än nog. Fantasien har här bara behövt förse barnen med en räfsa och en sop och kringgärda dem med föreställningen, att där pojken räfsade, där sparades åtminstone några av bygdens invånare, men där flickan sopade, där dog alla.

Pesten har också personifierats som ett djur. »Det kom en svart hund simmande in från havet genom Mjällbyån i Söndrum, och sedan dog alla norr om ån. Det var digerdöden som hade kommit.»⁴² I Dädesjö i Småland sågs strax före digerdödens utbrytande en vit häst.⁴³ Från Ö. Broby och Glimåkra socknar i Skåne berättas, att där kom en kalv löpande till en gård i Vesstorp i Glimåkra. Då han såg hungrig och utsulten ut, gav gumman honom litet att äta och dricka. »Jag vill ha mer!», sa kalven då, och gumman som förstod, att hon måste ha att göra med ett riktigt troll, körde

iväg kalven. Strax därpå kom pesten och alla dog utom folket i den gård som givit kalven att äta och dricka.⁴⁴

I svenskbygden i Finland och Estland uppträder pesten ofta som en röd tupp.⁴⁵ »Då digerdöden kom, visade sig liksom en röd hane i byarna, och genast efteråt började folket dö.»⁴⁶ »En hane kom flygande och gol, och där den flög över, dogo alla genast bort.»⁴⁷ »Bönderna i Sviby hade flytt i skogen, och en gammal man med sin hustru hade slagit sig ned i en hölada. Då de saknade bröd, gingo de hem för att hämta nya förråd. Mannen varnade sin hustru att icke tala, vad helst än mötte dem. Då de kommo till gårdsporten, såg hon på stolpen en blodröd hane och ropade: 'Skåa, far! En blorea hana!' — 'Ack', sade han, 'hade du ändock tegat!' Så gick han in och tog bröd, men då han ville gå tillbaka till skogen, hade hans hustru redan sjunkit ner död, så att han bedrövad måste gå allena.»⁴⁸

Pesten kunde också för den folkliga fantasien gestalta sig som ett föremål. Från Torsås socken i Småland berättas, »att ett hjul rullade fram genom bygden, och att omkring detta hjul små varelser sprungit och sopade. Till varje hus som detta hjul kom rullande, kom också pesten. Ju flitigare de små mystiska varelserna sopade, ju flera invånare avledos av pesten.»⁴⁹ Från Frostvikens socken i Jämtland berättas, att pesten syntes som ett rött klädesplagg.⁵⁰ I Rolfstorp i Halland »fick de se en röd järnstång i luften som gick från Mute till Linnarp, och sedan dog de som flugor i Linnarp också.»⁵¹ I Idala i Halland »såg de det röda lakanet komma från Hult och gå mot Hoffors.»⁵² — »Bråddöden var

som ett nystan. En gång kom det farande längs Kärvo bro, och där fick man fast det och kastade det i ån. Sålunda blev det slut med bråddöden.»⁵³

Slutligen kunde pesten vara en ande. »Pesten var en slags osynlig varelse. Han kunde inte ta sig över sjöarna utan hjälp, varför han kökade (ropade) efter båt som andra människor. Då roddaren kom för att ro den som kökat, var där ingen, dvs. han såg ingen, men då han började ro, kände han, att båten var litet mera nedtyngd i bakstammen än förr. Pesten sopade rent, där han for fram, men han tog aldrig den som flyttade honom.»⁵⁴

Pesten oskadliggöres.

Mot pesten hade folkmedicinen inga egentliga botråd. Döden kom för plötsligt och mejade ner människorna i sådan ofattbar omfattning att alla mot andra sjukdomar beprövade läkemedel föreföll att slå slint. Pesten betraktades också som en Guds straffdom, och vad skulle människoförstånd förstå mot den Allsmäktiges rådslag? Folkminnet innehåller därför litet eller intet av de råd som vid andra, lindrigare sjukdomar så självsäkert och myndigt rekommenderades av »kloka» och »visa». De medeltida läkeböckerna har ej heller mycket att råda, och det som rekommenderas torde ha varit lika dugligt eller odugligt för vad sjukdom som än kom på. Ur en handskrift från 1500-talets början läses t. ex. följande. »For pestilentzie plago. Nar pestilentie regerar skal man lifftwa edruelige, oc dricka oc ätha mattelige Oc skal man vactha sig wel för skörheet, Te som sa dana brwka te bliffwaa snart befengda, Man skal oc vel vactha sig for ond lwkt, som er af döt

fä oc atol, oc for swrt oc rwtit vatn
aff rennestena eller skarn pwsza.»⁵⁵

Allmogen har emellertid sedan
åldriga tider förfogat över vissa ma-
giska botemetoder, som i huvudsak
dels baserade sig på de tankegångar
som utmärker praktiskt taget allt pri-
mitivt tänkande, dels på den uppfatt-
ning om sjukdomarnas väsen som i
gamla tider var gängse.⁵⁶ Om sjukdo-
marnas verkliga orsaker hade man av
självklara skäl ingen kunskap; bacil-
ler, bakterier och virus var ju okända
även för vetenskapen för endast 100
år sedan. Många uppgifter tyder
emellertid på att man från äldsta tid
var medveten om begreppet smitta.
Man isolerade sig sålunda från de
sjuka, man gav sig iväg till skogs eller
levde avskilt på utgårdar och fjäll-
sätrar, man kunde också sätta de sju-
ka i karantän, spärra vägar, förbjuda
samfärdsel m. m. Men även om man
var fullt medveten om att en pestsjuk
kunde smitta en frisk människa, så
var man alldeles okunnig om nersmit-
tandets mekanism. Många trodde att
lukten kunde smitta. Den nyss citera-
de läkebokens förbud mot att komma
i närheten av starkt och illa luktande
föremål eller ämnen får väl närmast
betraktas som ett uttryck för likhets-
magi; de pestsjuka spred ju en fruk-
tansvärd stank omkring sig, och allt
som luktade illa kunde därför vara en
orsak till sjukdomen. Dåtidens läkare
talade ju också om »onda dunster»
och liknande som sjukdomsorsaker.
Flertalet torde emellertid ha förme-
nat, att smittan skedde på så sätt,
att »pesten», dvs. sjukdomsdemonen
som framkallade pest, bokstavligen
kunde förflytta sig från den ene sjuke
till den andre. Man talar t. o. m. om

flera »pester», vilket då skulle för-
klara, varför människor på olika orter
samtidigt kunde insjukna.

Att helt klarlägga, hur man ville
förklara sjukdomarnas uppkomst förr,
torde vara helt omöjligt. Dels var
uppfattningarna diffusa, därför att
man icke ens för sig själv vågade
klargöra händelseförloppen av rädsla
för att man därigenom »lockade» på
sjukdomen och aktualiserade dess in-
tresse för en, dels är autentiska upp-
gifter om hur man tänkte och tyckte
alldeles för få och ofullständiga. Vi
som vet, att pesten förorsakades av
pestbacillen, som spreds genom bitt
av den svarta pestråttans loppor, eller
genom direkt beröring med redan
pestsmittade, vi har därigenom en
nyckel till förståelsen av folkfanta-
siens förklaringar. Pestens olika per-
sonifieringar är praktiskt taget ingen-
ting annat än fantasifulla skildringar
av de olika sätt, på vilka pestsmittan
i verkligheten fördes vidare. Det är
ryttaren som kommer till byn, vand-
raren som får åka ett stycke, främ-
lingen som ros över gränsälven eller
in i hamnen, det är de vandrande tig-
garbarnen, det är djur som kommer
till bys, det är föremål som förs till
hemmet.

Ur stånd att förklara smittans me-
kanism och uppfyllda av tidens tro
på förekomsten av allsköns farliga
övernaturliga väsen, på andar, troll-
dom och magi, stannade man inför de
förklaringsgrunder, som tro och erfa-
renhet tycktes göra självklara. Sjuk-
dom, menade man, orsakades i första
hand av sjukdomsdemoner, av över-
naturliga väsen och av trolldom och
magi. Pesten vållades av en demon
som kunde inkarnera sig antingen

som människa, djur, föremål eller ande. Trängde denna demon in i människans kropp, blev hon sjuk och dog. Kunde man döda denna demon eller oskadliggöra honom genom magi, så upphörde sjukdomen. Detta ansågs vara desto enklare att göra, som man var övertygad om att vad som hände med delen hände med det hela. Dödade man pestdemonen i en enda människa, dödade man all pest åtminstone på orten i fråga.⁵⁷

I de botemetoder som kallas bort-sättning, utkastning, inborrning, nedgrävning m. m. och som flitigt kommit till användning inom folkmedicinen ända in i våra dagar, har man tilllämpat denna lag.⁵⁸ Skall botaren *kasta bort* en åkomma, tar han vanligen sju eller nio delar av den sjuke (av hans kläder, hår, skägg, naglar, öronvax o. s. v.) och kastar detta t. ex. i en korsväg under iakttagande av vissa ceremonier. Trots att det som kastas ut endast *representerar* den sjuke och hans sjukdom eller bara är en del av den sjuke, var man övertygad om att sjukdomen genom detta förfarande skulle gå till hälsa. Delen fick träda i stället för det hela. Pars pro toto.

Mot pesten har man allmänt använt sig av dessa magiska botemetoder. Den enskilda människan kunde inga hjälpmedel rädga; all erfarenhet sade, att den som angripits som regel var förlorad, men epidemien i dess helhet kunde man angripa med magiska medel och därvid tro sig om att ha en viss framgång, ty förr eller senare måste ju en sjukdomsvåg ebba ut, och detta kunde då tas som bevis för åtgärdernas effektivitet.

Pesten kunde *bindas*. Ännu 1959 förekom i vårt land seden att binda en

sjukdom. Enligt en uppteckning som förf. gjorde angivna år i Viksjö socken i Ångermanland tog den kloke ett hårstrå från den sjuke, gick till skogs, band hårstrået kring ett träd och sade: »Tag nu emot NN:s onda och låt NN bli frisk!»⁵⁹ I Västsverige (med centrum i Värmland och Västmanland) samt i Medelpad, föreligger en ganska stark tradition om att man på detta eller något liknande sätt har bundit pesten vid ett träd, vanligen då en enbuske. Från Gillberga socken i Värmland berättas sålunda: »Prosten Göransson mötte en dag pesten och Pestilentia. Då tog han ett hår från Pestilentias huvud och band dem båda vid ett en-träd. 'Här ska ni stå', sa han, 'lika många år som håren på en nyfödd kalv och en tid därefter'.»⁶⁰ Från V. Fågelviks socken i Värmland berättas: »Det skulle ha varit en präst i en av Nordmarkssocknarna, som hette Svala. Han skulle binda pesten i en enbuske, har jag hört, och efter den dagen blev det alldeles slut på den sjukdomen. Prästen fick se en främmande pojke och frågade honom i vad ärende han var ute. 'Jo', svarade pojken, 'jag är ute och plockar rosor'. — 'Härefter', sade prästen, 'ska du slippa att plocka rosor. Jag binder dig här med mitt huvudhår.'»⁶¹ I de flesta av dessa sägner om pestens bindande är det en präst som betvingar pesten. Prästen hade ju också ett stadgat rykte om att vara införsatt i magiska konster.⁶²

Sången om den bundna pesten finns också i Norge, där »en noaide, d. e. trollmann, fanget den og bandt den fast i en jernring på fjellet Vaddasbakte (Offerfjället) omkring to mil ovenfor Garnviken». ⁶³ Även från

Dagö i Estland föreligger en sägen om hur pesten bundits. »En finsk flicka, som tjänade i Kertell, band pesten med ord och stängde in den i ett tomt häststall i Reinas gård, men varnade envar för att lägga sig att sova i närheten. Men kort därefter gjorde några unga flickor badkvastar vid stallet, och en av dem lade sig i stallet på halmen och insomnade. Då fick pesten makt över henne, dödade henne och kom lös, varpå den bringade stort elände över hela trakten.»⁶⁴

Pesten kunde också *borras in* eller »in-naglas». Från Frostvikens socken i Jämtland berättas: »Så var det en by. Där var pesten innaglad för det han inte skulle komma vidare.»⁶⁵ — »I Ormsö i Estlands svenskbygd gjorde en finska, som med sin man kommit i land just vid Saxby, pesten oskadlig. Hon lät i stolpen insätta ett stycke rönträ, i vilket ett hål var borrarat, band pesten däri och slöt hålet med en plugg av samma trä. Sedan denna tid har det inte varit någon pest, så att finnkäringen satte fast den.»⁶⁶ En annan finska band pesten »för sju år, sju månader och sju dagar».⁶⁷

Pesten kunde *förvisas*. I svensk folkmedicin förekommer det, att en sjukdom medelst en formel förvisas »bortom nol och norr». Från Sollerön berättas, att en kyrkvaktmästare visade pesten »bort på skogen», och att som en följd av detta skogen torrade ut på ett stort område.⁶⁸ Samma uppgift föreligger också från Svärdsjö socken.⁶⁹ I Gotländska sägner berättar P. A. Sæve att »en käring vid Osarve blåste pestanden i en katt och räddade därmed gårdsfolken från sjukdomen.»⁷⁰

Slutligen kunde pesten *dödas*. I Svenska Finland har den ofta bränts. »På ett ställe bärgades vrakgods i land och sattes i bastun för att torka. Där hade varit två pester i fartyget, och de hade kommit i land med sakerna. En flicka hörde dem tala med varandra och hota att döda alla människorna. Hon berättade därom för folket, och då satte man eld på bastun, pesterna brunno upp, och ingen blev sjuk.»⁷¹ Från Sibbo berättas: »Då digerdöden vandrade genom Borgby och Pajpis kom den också till Bärtbacken. Då den ena efter den andra dignade av, så visste de, att digerdöden var där, och då talade de sinsemellan: 'Vi ska ta de här fisksäckarna in!' Och så gjorde de, och fick på så sätt digerdöden in. Sedan kastade de de där säckarna i ugnen, och då visade det sig som en tupp och small som ett bössskott, och därmed var det slut på hela digerdöden.»⁷² I andra sägner luras pesten in i en smörask och blir uppbränd,⁷³ eller tvingas pesten i skepnad av en tupp in i ugnen och dödas,⁷⁴ eller bränns hela det hus vari pesten härjat,⁷⁵ eller de sjuka föres ombord på ett skepp, som seglas till havs och sticks i brand.⁷⁶

Från Sibbo berättas: »Digerdöden var en ande, som kunde visa sig som en tupp. En gång på sjön började alla hastigt kikna, och då anade de, att de hade digerdöden ombord. Då började folk tala sinsemellan och sade: 'Nu har vi kastat allt i sjön, bara hummel-påsen ska vi lämna kvar.' Men de kastade den först, och då visade sig digerdöden som en tupp på säcken och omkom.»⁷⁷ Även bland lapparna finns en sägen om hur de en gång dränkte pesten. »Samene har et sogn

om en gammel markedsplass ovenfor Karlebotn i Varanger som nå er øde, men før i tiden var den en stor handelsplass. En handelsmann var på veien hit fra Sverige, og vappusen merket da, at den pulken som førte de dyreste varene, var helt varm, så sneen smeltet straks den falt på lokket. Da skjønte de at det måtte være *rotto*, pest, i pulken og blev enige om å ødelegge den. Den blev sendt ned i Nijdgofossen nær markedsplassen, der den eksploderte, og da så de tre ganger at et lite, nakent barn hoppet op av fosseskummet og huket fingrene fast i fjellveggen, men det måtte gi tapt, blev ført av strømmen inn under isen og kom aldri op mer.»⁷⁸ — Uppgifter finns om att pesten både skjutits⁷⁸ och stenats.⁷⁹

Det vanligaste sättet att förgöra pesten har emellertid varit att begrava pesten levande. Pesten kunde ju inkarneras i form av en pojke med en räfsa och en flicka med en sop. Det kan synas oss märkligt, att pesten på detta sätt kunde ikläda sig gestalten av två varelser, men så har man nu trott. Ett studium av de mer än hundra beläggen för denna tro ger ingen anledning att förmoda, att barnen *varslade* om pesten. De *var* pesten, och de kunde sinsemellan komma sams om huruvida de skulle räfsa eller sopa, dvs. om de skulle spara några eller döda alla.

Hans-Egil Hauge har i sin avhandling »Levande begravd eller bränd i nordisk folkmedicin» (1965) visat, att man i hela Danmark samt i Sverige sydväst om en linje dragen från mellersta Blekinge över Vätterns sydspets upp till Kristinehamn i Värmland har som yttersta hjälpråd mot pesten en-

ligt folktraditionen kunnat levande begrava en pojke eller flicka eller båda tillsammans.⁸⁰ Från Linneryds socken i Småland berättas följande sägen, som kan anses vara en prototyp för sägnerna kring levande begravd i Sverige. »Under den stora pesten dog många människor här i socknen. Hela byar dog ut. Pesten stoppades i en by som heter Grevamåla. Det tillgick så, att man grävde ner ett par levande barn i jorden. Vilkens dessa barn voro visste ingen. Deras föräldrar hade dött i pesten, och de vandrade från gård till gård och tiggde mat. Det var en gosse och en flicka. I Grevamåla gav man dem var sin smörgås och bad dem sedan gå ner i en grop, som man just hade grävt. Utan att ana någon fara och helt upptagna av sina smörgåsar gjorde barnen detta. Så snart barnen kommit i gropen, började byborna hastigt att skyffla igen gropen över dem. Pojken började gråta och sade: 'Varför kastar Ni jord på min goda smörgås?' När barnen så blivit levande begravda hördes en röst som sade: 'Så länge jorden står skall här efter finnas en krympling i Grevamåla gård!' Och det har alltid funnits en krympling där, försäkrar man mig.»⁸¹

Kan det finnas någon verklighet bakom denna vandringssägen, som synes ha sitt epicentrum i Väst-Sverige? Hauge är i sin avhandling böjd att avvisa den möjligheten genom att understryka, att det icke finnes några säkra bevis för att människor i Sverige skulle ha levande begravts som medel mot farsoter.⁸² Åtskilligt förefaller mig dock tala för möjligheten av att begravning av levande verkligen förekommit i Sverige och Danmark. Folke Ström har i sin avhandling »The

sacral origin of the Germanic death penalties» (1942) utförligt diskuterat levande begravd som dödsstraff och därvid dragit fram åtskilligt material som belyser detta straffs användning.⁸³ Upplandslagen stipulerar sålunda, att den kvinna som sakerfördes för stöld skulle levande begravas.⁸⁴ Att även detta stadgande efterlevdes framgår av Stockholms stads Tänkeböcker. Den 30 juni 1488 dömdes pigan Kaderin att »quik j jordh seties», därför att hon stulit 16 mark i reda penningar från sin husbonde. Den 1 juni 1489 dömdes Gunnil »quik j jord» för stöld av en kittel och för mordbrand. Den 23 januari 1490 dömdes en piga till stockstraff och förvisning och hotades med att levande begravas, om hon kom igen till staden. Den 7 jan. 1499 dömdes en kvinna för stöld av en kjortel »til jorden quik graffwes». År 1546 blev en kvinna för mord dömd »att hon brennes skulle eller setties quick i jordh».

I tyskspråkiga länder begravdes ännu så sent som i slutet på 1590-talet barnamörderskor levande⁸⁵, och Leonard Rääf anför, att enligt en tradition i södra Östergötland samma straff skulle ha utmätts där för enahanda brott.⁸⁶

Av alldeles särskilt stort intresse är att det faktiskt föreligger ett par dokumenterade fall av begravning av levande mot farsoter i Norden. Under pesten 1603 begravde en dansk kvinna ett av sina barn levande för att få pesten att upphöra. Fallet finns omtalat i ett par brev från Christian IV av den 11 februari 1604 och den 7 augusti samma år.⁸⁷ Enligt Sunnerbo dombok 1712 skulle i Sunnerbo i Småland under en farsot Kerstin

Gudmundsdotter i Tuna ha lagts »trots skrik och jämmer med våld framstupa i kistan, varefter locket nålats igen». Kvinnan räddades av tillstådeskommande, men avsikten var ju tydlig nog.⁸⁸

Till vad som ovan anförts måste ytterligare ett par synpunkter fogas. Ännu i mans minne har man grävt ner levande djur mot olika former av kreaturssjukdomar.⁸⁹ Redan här föreligger alltså ett handlingsmönster. Men vad som särskilt talar för att man mot farsoter begravt människor levande är den obeskrivliga nöden parad med vantron och okunnigheten. Då människor dog i tusental, då familjer sopades bort och hela byar avfolkades och lades öde, är det icke att förundra sig över att människorna blev desperata och tog till de yttersta medel för att stävja farsoten. Erfarenheterna från vår moderna tids koncentrationsläger, där de olyckliga hemföll åt kannibalism, kan ge oss en tankeställare beträffande vad som händer med människor som bringas till den yttersta förtvivlan. Det förefaller mig därför på intet sätt otroligt att levande begravning förekommit i Norden som en sista desperat åtgärd att betvinga pest och andra farsoter.

Hur skall man då tolka begravningen av levande som ett medel att hindra en pestepidemi att sprida sig? Jag tror, att man måste hålla med Hauge om att begravningen icke kan betraktas som ett offer i strängt religionshistorisk mening. Man begravde icke de levande i pesttider för att beveka en andemakt. Snarare är det här som ovan antytts fråga om ett dödande av pestdemonen. I varje fall torde detta kanske ha varit den ur-

sprungliga avsikten i analogi med hur man bekämpade pesten genom att binda eller förvisa honom eller genom att bränna, dränka, skjuta, stena eller annars döda den personifierade pesten. Sekundärt har begravningen av levande blivit uppfattad som ett offer och det är den uppfattningen som i folktraditionen vunnit alltmör terräng. Betecknande är att uppteckningarna, av vilka ingen är äldre än ca 100 år, alltid talar om ett offer. Man har ej heller sökt efter sjuka människor att »offra» utan oftast hållit sig till barn som av en händelse kommit till bygden. Endast i en mindre del av uppteckningarna (i 8 av 62) är de begravda en gosse och en flicka, dvs. just de personer som man enligt en vittspridd tradition trodde personifierade pesten. I ytterligare 8 fall är den begravde ett barn utan angivande av kön, i 6 fall en pojke och i icke mindre än 40 fall en flicka eller en kvinna. Detta senare förhållande kan tänkas ha samband med att »kvik i jord» i gammal germansk rätt ansågs vara ett straff förbehållet just kvinnor.⁹⁰ Endast i en enda uppteckning sägs det klart och tydligt ifrån att den begravda, i det aktuella fallet inmurade, kvinnan hade pesten, och att man genom att döda henne också därmed dödade eller stängde inne pesten.⁹¹

Och varför tillgrip man då ett så barbariskt förfarande som att begrava delinkventen levande? Meningen var ju att döda pesten. Om offret dödades på ett annat sätt, menade man sannolikt att pestdemonen i dödsögonblicket kunde smita iväg och tränga in i någon annan. Den levande begravda dog först så småningom, och förr än hon var död, kunde inte pesten lämna

henne, och då var ju pesten redan fångad i graven. I det fall då den sjuka kvinnan murades in, föreligger uppgiften, att öppnades väl graven, skulle pesten på nytt slippa lös. Tanken är helt analog med tron, att högg man omkull en s.k. tandvärkstall, vari alltså kloka gummor och gubbar »borrat in» tandvärk, så skulle den som fällde trädet få all den tandvärk som satt inborrad i trädet.⁹²

Pestens härjningar i folkminnet.

Det berättas allmänt att pestens första symptom var att den sjuke började nysa, och därför borde man genast säga »Gud hjälp!»⁹³ Som Reichborn-Kjennerud påpekat, är emellertid nysningen intet verkligt symptom på pest, varför han sannolikt alldeles riktigt anser, att nysningen mera uppmärksammades under pesttider, därför att det av ålder var ett dödsvarsel.⁹⁴ I pesttider ordnade man genast för sin grav. Uppgifter finns, att den sjuke ännu i livet satte sig vid gravkanten för att vara förvissad om att komma i vigd jord.⁹⁵ Från Sollerön berättas, att den sjuke uppmanades att genast bege sig till kyrkogården så snart han kände, att sjukdomen angripit honom.⁹⁶

Den fruktansvärda dödligheten i pesten avspeglar sig i folktraditionens berättelser. Över hela Europa är sägnen om de enda överlevande spridd. I vårt land hör den sägnen till de allra vanligaste pestsägnerna. Hela byar och bygder lades öde. I en socken fanns bara en enda kvinna kvar. Hon såg en dag från ett berg en rök i fjärran. Hon begav sig dit och fann en enda överlevande man. De bildade

hjonelag, och från dessa två stammar sedan allt folket i bygden. Sägner föreligger i något hundratals uppteckningar över hela Syd- och Mellansverige samt talrikt över hela Norge.⁹⁷

Från Frillesås socken i Halland berättas, att det var en karl från Mark, som inte fann en enda levande människa i hela Frillesås, men när han gick förbi vid Stocken, fick han se spår efter en människa, och då kastade han sig ner och kysste i spåren.⁹⁸ Detsamma berättas även från Norge. »— det var så folktomt på disse kanter att straks en fant et fotspor efter folk, blev han så glad derved, at han lagde sig ned og mintes med det (kysste det)».⁹⁹

»År 1698 dogo av hunger och sjukdom inemot 2.000 människor», berättar P. A. Sæve, »och av pestsjukan 1710—12 nedslogs folket som strån, så att endast i Visby 459 ströko med under det att alla de i Sproge kvarlämnade kunde stå på en gravsten».¹⁰⁰ Från Persnäs socken på Öland berättas detsamma.¹⁰¹

En sägen från Värmland och Västmanland, också känd i Norge, berättar om människor som under digerdöden miste »dagtalet», dvs. blev okunniga om dag och datum, och icke längre visste, om det var jul eller nyår.¹⁰² Från många håll berättas om särskilda pestkyrkogårdar. Namn sådana som Dödlyckan, Dödshagen (Vånga, Östergötland), Dödåker eller Diakan (När, Gotland), Kyrkekullarne (Hamneda, Småland), Kyrkogårdsgärdet (Älgshult, Småland), Kyrkobacken (Gisslaboda, Skåne), Döingahärlorna (Fagerhult, Skåne), Kyrkogårdsön (Lerbäck, Närke) skall vara minnen av gångna tiders pestepidemier.¹⁰³

Förkortningar: EU = Etnologiska undersökningen vid Nordiska museet; HA = Hammarstedtska arkivet vid Folkminnes-samlingen vid Nordiska museet; F. Sv. F. = Finlands svenska folkdiktning, 1917 ff.; FoF = Folkminnen och Folktankar, tidskrift, 1914—1943; IFGH = Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs universitet, Göteborg; LUF = Lunds universitets folklivsarkiv, Lund; N.M. = Nordiska museet; R.-Kj. = I. Reichborn-Kjennerud, *Vor gamle trolldomsmedisin*, III, Oslo 1940; Sv. L. = Svenska Landsmålen och Svenskt Folkliv, tidskrift 1878 ff.; ULMA = Landsmåls- och folkminnesarkivet, Uppsala.

¹ R.-Kj., s. 84.

² Se R.-Kj., s. 89; O. T. Hult, *Pesten i Sverige 1710*. Hygienisk tidskrift 1916 s. 79—197. Dödsiffrorna under digerdöden är av många skäl svåra att bestämma. Hult har efter studium av dödböckerna angivit dödsprocenten för Stockholm i 1710—11 års pestepidemi till 18,7. K. G. Kjellgren har beräknat mortaliteten i Visby för samma epidemi till 20 procent och för Gotland i dess helhet till 11,9 procent, för vissa socknar dock till över 20 procent. K. G. Kjellgren, *Pesten på Gotland 1710—12*. Karolinska Förbundets årsbok 1930, s. 1—30.

³ M. Bergmark, op. cit., s. 192.

⁴ Uppgifter har också erhållits från Västsvenska folkminnesarkivet, Göteborg, Lunds universitets folklivsarkiv, Lund, samt från Landsmåls- och folkminnesarkivet, Uppsala, vars material dock på grund av arkivets pågående flyttning ej kunnat utnyttjas i full utsträckning.

⁵ R.-Kj., s. 78 ff.

⁶ EU 17036, Folkminnessamlingen. Sägner och memorat, bd VI, s. 291, Vättlösa sn, Västergötland.

⁷ L. Rääf, *Svenska skräck och signier*, Sthlm 1957, s. 313.

- ⁸ Fale Burman, Anteckningar om Jämtland, Östersund 1930, s. 100.
- ⁹ K. Olofsson, Folkliv och folkminne i Ås, Vedens och Gäsene härader i Västergötland, II, Gbg 1931, s. 134; LUF 2165: 3; se också A. Ridderstad, Fornsåger och kulturbilder från Östergötland, Sthlm 1920, s. 226; R.-Kj., s. 80.
- ¹⁰ C.-M. Bergstrand, Dalslandssåger, Gbg 1951, s. 173. Se också IFGH 4587 (Edsleskog och Håbol, Dalsland); C.-M. Bergstrand, Hallandsåger, Gbg 1949, s. 179.
- ¹¹ C.-M. Bergstrand, Bohuslänska såger, Gbg 1947, s. 172 (Forshålla). Svinet har varit ett ominöst djur, lätt att förhäxa och ofta använt som orakeldjur. Se Bächtold-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, VI; sp. 1477, 1482.
- ¹² ULMA 11901: 1—9, Sollerön, Dalarna; R.-Kj., s. 96.
- ¹³ A. Melander, Anteckningar om Marks och Bollebygd's härader i Älfsborgs län, Gbg 1913, s. 286.
- ¹⁴ P. A. Säve, Gotländska såger, I, h. 2, Upps. 1960, s. 234; ULMA 11901: 1—9 (Sollerön); EU 17615, Frostviken, Jämtland; årsskriften Norrbotten, årg. 1927, s. 143—144, Jokkmokk, Lappland.
- ¹⁵ C.-M. Bergstrand, Hallandssåger, Gbg 1949, s. 182.
- ¹⁶ Om gnideld, se J. Kalén, Om gnideld i västra Sverige, FoF, bd 15, s. 200 ff, och bd 16, s. 46 ff.
- ¹⁷ A. Melander, *op. cit.*, s. 169—170. R.-Kj., s. 77: »Helt i samsvar med de gamles bruk av ild som vern mot sott var det også å ta skogsbrander til hjelp. Dette blev til og med gjort så sent som i 1654 da pesten truet Christiania, og folk satte ild på skogene omkring byen for å rense luften, således på Gjelleråsen». Se också Bächtold-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Bd VI, sp. 1514, not 227—228, samt R.-Kj., s. 87.
- ¹⁸ L. Hagberg, När döden gästar, Sthlm 1937, s. 84.
- ¹⁹ J. Kalén, Ytterligare om gnideld, FoF, bd 16, s. 47.
- ²⁰ IFGH 4040, Örsås, Västergötland.
- ²¹ IFGH 4913, Norra Kedum; ULMA 13299, Eriksberg; IFGH 5565, Tännö.
- ²² J. M. Thiele, Danmarks Folkesagn, II, Khvn 1843, s. 62—63; H. F. Feilberg, Levende begravet, i Aarboeg for Dansk Kulturhistorie 1892, s. 22; H. F. Feilberg, Ordbog over Jyske Almuesmaal, II, Khvn 1886—1893, s. 403.
- ²³ R.-Kj., s. 97.
- ²⁴ EU 21085, Såger o. memorat, bd 7, s. 731.
- ²⁵ C.-M. Bergstrand, Hallandssåger, s. 180—181. I dansk folktrö rider dödsjudinnan i pesttider på en trebent häst. Se K. Müllenhoff, Sagen, Märchen und Lieder der Herzogthümer Schleswig-Holstein und Lauenburg, Kiel 1845, s. 244 ff.
- ²⁶ P. A. Säve, *op. cit.* s. 236.
- ²⁷ EU 12492, Såger o. memorat, bd 5, s. 76—77. Även i Wales uppträder pesten som en gul spökgestalt, se Handwörterbuch, Bd VI, sp. 1505.
- ²⁸ P. A. Säve, *op. cit.*, s. 234.
- ²⁹ F. Sv. F., II:3, s. 203; C. Russwurm, Eibofolke, Reval 1855, II, s. 279.
- ³⁰ F. Sv. F., II:3, s. 203.
- ³¹ HA, Pehr Johnsson XI, Historiska såger.
- ³² C.-M. Bergstrand, Värmlandssåger, Gbg 1948, s. 172.
- ³³ F. Sv. F. II:3, s. 202—203.
- ³⁴ EU 21806, Såger och memorat, bd 8, s. 145.
- ³⁵ LUF 5642:116.
- ³⁶ Iliaden I, vers 43—52.
- ³⁷ Andra Samuelsboken 24:15—16; Andra Konungaboken 19:35; Första Krönikeboken 21:12.

- 38 R.-Kj., s. 90.
- 39 ULMA 11901:1—9.
- 40 E. Olsson & D. Arill, Värmländska folkminnen, Karlstad 1932, s. 126—127.
- 41 Folkminnessamlingen, Nordiska museet, Manuskript bd V, s. 1117, efter sagesman f. 1811.
- 42 C.-M. Bergstrand, Hallandssägner, s. 179.
- 43 LUF 6159:4.
- 44 LUF 211:76.
- 45 I Finland är pestens vanligaste personifikation en röd tupp. Se L. Honko, Krankheitsprojekte, FFC nr 178, Helsinki 1959, s. 152 ff.
- 46 F. Sv. F. II:3, s. 201.
- 47 Sibbo. F. Sv. F. II:3, s. 200.
- 48 Ormsö. F. Sv. F. II:3, s. 201.
- 49 HA, Sägner I. Jfr också H. F. Feilberg, Ordbog, II, s. 810.
- 50 K. H. Waltman, Lidmål, Sv. L. XIII, s. 75.
- 51 C.-M. Bergstrand, Hallandssägner, s. 180.
- 52 C.-M. Bergstrand, Hallandssägner, s. 181.
- 53 F. Sv. F. II:3, s. 205.
- 54 EU 17615, Sägner och memorat, bd 6, s. 451. Se också L. Hagberg, När döden gästar, s. 77.
- 55 G. E. Klemming, Läke- och Örteböcker från Sveriges Medeltid, Sthlm 1883—1886, s. 374.
- 56 C.-H. Tillhagen, Folklig läkekonst, Sthlm 1958, s. 17 ff.
- 57 Se också L. Honko, *op. cit.* s. 29 ff.
- 58 C.-H. Tillhagen, *op. cit.*, s. 102 ff.
- 59 EU 51081, Folklig läkekonst.
- 60 iFGH 1507.
- 61 C.-M. Bergstrand, Värmlandssägner, s. 172.
- 62 C.-H. Tillhagen, *op. cit.*, s. 51.
- 63 R.-Kj., s. 118.
- 64 F. Sv. F. II:3, s. 207.
- 65 K. H. Waltman, Lidmål. Sv. L. XIII, s. 75; Handwörterbuch, Bd VI, sp. 1515.
- 66 F. Sv. F., II:3, s. 207.
- 67 F. Sv. F., II:3, s. 207; R.-Kj. s. 120.
- 68 ULMA 11901:1.
- 69 N. M., Folkminnessamlingen, manuskript, bd VI, s. 947.
- 70 P. A. Sæve, *op. cit.*, s. 235.
- 71 F. Sv. F. VII:1, s. 734.
- 72 F. Sv. F. II:3, s. 207.
- 73 F. Sv. F. II:3, s. 201.
- 74 F. Sv. F. II:3, s. 207, Sibbo
- 75 F. Sv. F. VII:1, s. 734.
- 76 F. Sv. F. II:3, s. 208.
- 77 F. Sv. F. II:3, s. 201.
- 78 R.-Kj., s. 118.
- 79 H. F. Feilberg, Ordbog, II, s. 811.
- 80 H.-E. Hauge, Levande begravd eller bränd i nordisk folkmedicin, Sthlm 1965, s. 158.
- 81 LUF 5359:2—3.
- 82 H.-E. Hauge, *op. cit.*, s. 41.
- 83 F. Ström, s. 198 ff.
- 84 F. Ström, *op. cit.*, s. 199.
- 85 F. Ström, *op. cit.*, s. 200 ff.
- 86 L. Rääf, Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland, III, Örebro 1861, s. 45.
- 87 F. Ström, *op. cit.*, s. 205.
- 88 L. Hagberg, När döden gästar, s. 85; se också Handwörterbuch, Bd VI, sp. 1501.
- 89 H.-E. Hauge, *op. cit.*, s. 47 ff.
- 90 F. Ström, *op. cit.*, s. 199.
- 91 C.-M. Bergstrand, Gammalt från Kind, III, Säffle 1961, s. 202 ff.
- 92 C.-H. Tillhagen, *op. cit.*, s. 110; Handwörterbuch, Bd VI, sp. 1504, 1515.
- 93 ULMA 11901:1—9, Sollerön; ULMA 12287:5—7, Kumla, Västmanland; HA, Folkminnessamlingen, Sjukdomar V, Torp, Medelpad; EU 21085, Sägner o. memorat, bd 7, s. 731; m. fl.; R.-Kj., s. 92; Handwörterbuch, Bd VI, sp. 1498.
- 94 R.-Kj., s. 92.
- 95 EU 552:40, Vånga, Östergötland. Se också L. Hagberg, När döden gästar,

- s. 83; Carl Larsson i By, En dala-sockens historia, I, Sthlm 1920, s. 163.
- ⁹⁶ ULMA 11901:1—9.
- ⁹⁷ R.-Kj., s. 93, 100 ff. Jfr också Handwörterbuch, Bd VI, sp. 1520; H. F. Feilberg, Ordbog, II, s. 811.
- ⁹⁸ C.-M. Bergstrand, Hallandssågner, s. 182.
- ⁹⁹ R.-Kj. s. 100.
- ¹⁰⁰ P. A. Sæve, Ur handelns och näringsarnas sagor från Gutarnas ö, Visby 1937, s. 18.
- ¹⁰¹ EU 10126, Sågner och memorat, bd 4, s. 449.
- ¹⁰² C.-M. Bergstrand, Värmlandssågner, s. 172; E. Bore, Händelser och sågner, Sv. L. B 31, s. 70.
- ¹⁰³ För att hindra pestsmittans spridande anbefalldes regeringen i samband med 1710—12 års pestepidemi, att de döda skulle nedgrävas avsides från byarna. Se L. Hagberg, När döden gästtar, s. 79 ff; Handwörterbuch, Bd VI, sp. 1500.

SUMMARY

Legends and Popular Beliefs connected with the Plague

For protection against a threatening pestilential plague, families and entire village communities concealed themselves in the forest, roads were closed to all traffic, boundaries formed by rivers were placed under guard, and so on. Fires, produced by friction, were lit right across the roads. It is related in many quarters that at the parish boundary animals were buried alive—in fact, even human beings were buried alive.

In popular belief the plague has been *personified* in various ways: as a *spirit*, an *object* (e. g. a revolving wheel surrounded by small running creatures, a ball, a red sheet, etc.), an *animal* (in Finland and the Baltic countries a red cock; in Sweden a black dog, a white horse, a calf etc.). Finally, the plague might appear in a *human guise* (as a rider on a 3-legged horse, as a man dressed in yellow, as a boy wearing a threecornered hat, as a man dressed in grey and armed with a staff with which he touched those

who were destined to die, as a beautiful woman, but most frequently as a *boy and a girl*, the former with a hay-rake or a scythe and the latter with a broom or a brush.

The simple medical art of those days had no assistance to give the plague-stricken, but it was believed to be possible successfully to attack the personified plague. Sooner or later, of course, even the worst epidemic came to an end, and this then gave people a feeling of having succeeded in their efforts to defeat the disease. Thus, the plague could in some magic way be *restrained*. A priest bound it fast in a juniper bush with a hair taken from his head, saying: »Here thou shalt stay for as many years as the hairs on a new-born calf and for a time thereafter!» There are instances of the plague having been shut up in a stable, bored into a tree or banished to the forest.

The plague could also be *done to death*. It has been burnt, drowned, shot,

frozen to death, stoned and buried alive. One widespread legend in Sweden relates how the plague in the form of a boy and a girl has been lured down into a pit and has been buried alive there. The author is of the opinion that this was a means of destroying the plague, not a sacrifice in order to propitiate the spiritual powers which might be considered capable of prevailing over the plague. Such live burials have been proved to have taken place and should therefore not be regarded as a mere invention of popular fancy. According to official records a Danish woman in 1603 buried one of her children in order to induce the plague to cease. Court proceedings in Sweden dated 1712 bear witness to the fact that a woman was buried alive.

Why did people adopt so barbaric a procedure as to bury the delinquent alive? The intention was undoubtedly to destroy the plague. If the victim were killed in any other way it was probably thought that the plague demon might at the moment of death escape and enter

someone else's body. The person who was buried alive suffered a lingering death. Until death came the plague could not leave the body, and then the plague was already imprisoned in the grave. In one case a sufferer from the plague was immured in a wall, and according to popular belief the plague would be released and rage anew if this grave were opened.

According to one of the most common legends, the mortality due to plague was so disastrous that only one person out of an entire parish survived. When he from a high hill observed smoke in the distance and went down to it, he found a woman there—the only survivor from her parish. They entered into a connubial union, and from these two have sprung, according to tradition, the present population. Another legend tells how a man who had for a long time wandered in a desolate part of the country finally found a human footprint in the soil. He became so happy at this that he threw himself on the ground and kissed the footprint.